

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 339.137.2:504

Верхоглядова Н.І., Стенічева І.Б., Головка Л.С.

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ТОВАРОВИРОБНИКА В АСПЕКТІ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ

Розглянуто залежність вітчизняного товаровиробника від чинників, що визначають підвищення його конкурентоспроможності як на макrorівні, так і на рівні регіону. Зазначено аспекти розвитку підприємництва, а саме малого бізнесу, в умовах реформування національної економіки щодо підвищення конкурентоспроможності продукту на ринках.

Dependence of domestic producer from factors, which determine the increasing of its competitiveness both on the macro-level and on the level of the region, are considered. The aspects of development of entrepreneurship, namely small business, in conditions of reformation of national economy as for increasing the competitiveness of goods on markets are presented.

Екологізація суспільного розвитку стала об'єктивною необхідністю ще з другої половини ХХ століття. 1 Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, ускладнюються загальною економічною кризою, яка набула форми екологічної катастрофи.[2] Причинами такого стану є надмірне техногенне навантаження на навколишнє середовище, висока урбанізація територій, незадовільний стан багатьох інженерних захисних споруд, низький рівень впровадження екологозберігаючих технологій у всіх сферах життя, високий ступінь зношеності основних виробничих фондів, аритмія техногенних процесів, що спричинені економічною дезінтеграцією, зменшенням коштів на протиаварійні заходи, надмірна концентрація виробничих потужностей в окремих регіонах і крупних промислових комплексах. Чималу проблему для динамічного розвитку України становить її енергозалежність, спричинена об'єктивною нестачею власних ресурсів і поглиблена високою енергомісткістю національного виробництва.

Дослідження світових ринків показали, що безумовними лідерами на них є компанії, які прийняли і успішно реалізують екологічно орієнтовану модель підприємництва. Екологічна політика передових компаній стає частиною їх корпоративної стратегії. Екологічна стратегія, в свою чергу, важлива не тільки для досягнення цілей сталого розвитку, а й для підвищення конкурентоспроможності. Високий рівень конкурентоспроможності є вагомим чинником сталості національної економічної системи, особливо якщо він досягається передусім за рахунок створення і реалізації конкурентних переваг країни та підвищення ефективності усіх видів діяльності. Стабільна затребуваність на внутрішньому та зовнішньому ринках вироблених в країні товарів і послуг визначає стабільність темпів її економічного розвитку. 3. Відповідно до установок економіки та менеджменту мотиваційним фактором дій людини виступає "потреба". Тривалий час як модель задоволення людських потреб застосовувалася "піраміда потреб А. Маслоу". На жаль, у цій моделі відсутні потреби екологічного порядку. 1

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника сьогодні є пріоритетом для багатьох країн світу. Про це свідчать теоретичні дослідження таких вчених, як А. Сміт, І. Кірцнер, Дж. Мур, А. Бранденбургер, Фр. фон Хайек, Й. Шумпетер, М. Портер, М. Гельвановський, М. Книш, Е. Кочетов, В. Петров, Р. Фатхутдінов, А. Юданов, О. Білорус, Ю. Пахомов, Д. Лук'яненко, Б. Губський та ін. 4 Аналіз літературних джерел дозволяє визначити основні характеристики поняття "екологізація". Дослідження економічного аспекту проблеми екологізації розкрито в наукових працях Барановського В.А., Реймерса Н.Ф., Атабієва А.Х., Гафарова Н.А., Врублевської О.В., Мельник А.Ф., Долішнього М.І., Мельника Л.Г., Комарницького І.М. та ін.

В сучасних умовах в економічній науці проблема конкурентоспроможності постає як комплексна. За таких умов стає очевидним необхідність розглядати конкурентоспроможність як процес, що відбувається під впливом сукупності факторів, врахування яких здатне повніше виявити зміст завдань із розв'язання існуючої проблеми. Серед сукупності факторів особливе місце належить науково-технічній, технологічній, екологічній політиці держави, яка повинна сприяти підвищенню загального рівня конкурентоспроможності економіки країни [5]. Важливим питанням підвищення конкурентоспроможності товарів є визначення впливу екологізації на діяльність вітчизняного товаровиробника саме в аспекті розвитку малого бізнесу, який є джерелом інновацій, сприяє швидкому розвитку НТП та підвищенню конкурентоспроможності продукту на ринках.

Метою статті є розглянути залежність ефективності діяльності вітчизняного товаровиробника від чинників, що визначають підвищення його конкурентоспроможності в аспекті розвитку малого бізнесу в умовах реформування національної економіки.

Глобалізація посилила вимоги до якості та конкурентоспроможності продукції, що виробляється та експортується, сприяння впровадженню технологічних інновацій, появи нових сучасних форм розрахунків по зовнішньоекономічним операціям.

Високий рівень конкурентоспроможності є вагомим чинником сталості національної економічної системи, особливо якщо він досягається передусім за рахунок створення та реалізації конкурентних переваг країни та підвищення ефективності всіх видів діяльності. До найбільш конкурентоспроможних у світовому масштабі, а отже, і таких, що володіють більшим запасом сталості, національних економічних систем належать фінська та шведська, в яких частка державних видатків у ВВП перевищує 45–50%. [6]

Незначні, від потенційних можливостей, розміри і однобічна спрямованість зовнішньоторговельних зв'язків; низька конкурентоспроможність продукції деяких галузей – металургії, хімічної і деяких видів харчової промисловості, їх висока енергомісткість; переважно сировинна спрямованість експорту; значна доля в українському експорті товарів з низьким рівнем переробки, що виснажує ресурсну базу країни; скорочення частки експортної продукції обробної промисловості; нераціональність товарної структури імпорту, 40% якої припадає на енергоносії; деформована географічна структура експорту та імпорту – все це є показником кризових явищ і потребує підвищення конкурентоспроможності виробів та послуг, що надаються.

На міжнародних ринках конкурентоспроможною є менше 1% вітчизняної продукції. Такий показник для більшості галузей в нашій державі складає приблизно половину їх технічного потенціалу. Цей потенціал, у свою чергу, невисокий, оскільки спостерігається надмірне енергоспоживання і низька продуктивність робочої сили України. Також спостерігається негативна тенденція скорочення кількості прибуткових підприємств промисловості України. На світових ринках за Україною поступово закріплюється стратегічно не вигідна товарна структура експорту. Чималу проблему для динамічного

розвитку України становить її енергозалежність, що спричинена об'єктивною нестачею власних ресурсів і поглиблена високою енергомісткістю національного виробництва. Більш того, експорт продукції ряду галузей нерідко збитковий через надмірно високу енергомісткість деяких експортоутворюючих галузей, а значна частина валютного виторгу йде не на технологічне відновлення виробництва, а на оплату імпортних енергоносіїв.

У сучасних умовах найочевиднішим фактором ризику стійкого економічного зростання є інноваційний. Державна політика забезпечення такого зростання має бути спрямована на формування необхідного обсягу інвестиційних ресурсів, їх цільове використання, а також для створення умов для здійснення порівняно некапіталомісткого інноваційного прориву (розвитку конкурентоспроможних наукомістких виробництв, які не потребують великих фінансових витрат). Відбувається зменшення виробництва наукомістких видів продукції, у той час як на ринку наукомісткої продукції питома вага країн "великої сімки" складає 80%. За інноваційною активністю виробничої галузі Україна ще не досягла навіть рівня 1995 року, в той час, як у провідних країнах світу до 60% підприємств щорічно впроваджують продукцію, яка несе в собі нові знання і технологічні рішення, а витрати на науку та проектні роботи перевищують 3% ВВП. Міжгалузевий обмін технологіями та конструкціями в Україні теж відсутній, хоча у світі він породжує до 60% новацій. Можливість одержати необхідну інформацію, застосувати отримані знання і досвід з метою здійснення інноваційного прориву та підвищення ефективності усіх видів діяльності становить нині підґрунтя для здобуття міжнародних конкурентних переваг, а отже, і для забезпечення сталого економічного розвитку на основі впровадження новітніх техніко-технологічних досягнень.

В основі динаміки інноваційного відновлення асортименту та технологій знаходиться жорстка конкуренція виробників на ринках кінцевого споживання товарів. Виходячи з цього, інноваційна діяльність у цій сфері пов'язана з чинником конкурентного успіху підприємства. Початок процесу формування конкурентного успіху підприємства при виведенні нового продукту на ринок знаходиться на перетині безлічі маркетингових і науково-технічних рішень. Наявність суміжних потреб, які визначені ринковими сегментами і технологічними можливостями їх забезпечення, створює фундамент технологічно обґрунтованої стратегії підприємств. [7]

Розробка техніко-економічного обґрунтування інноваційного проекту має включати весь комплекс факторів, які впливають на якість інноваційного продукту на світовому рівні: обґрунтування вихідних вимог інноваційного продукту; технічний аналіз; аналіз ресурсного забезпечення; фінансовий аналіз; економічний аналіз; екологічне обґрунтування. [8]

Екологічна політика передових компаній стає частиною їх корпоративної стратегії, оскільки екологічна стратегія є важливою не тільки для досягнення цілей сталого розвитку, а й для підвищення конкурентоспроможності. На жаль, свідомість менеджерів стосовно екологічних питань все ще лишається на рівні декларативності й дуже далека від практичних дій. Для українського бізнесу характерна недооцінка якісних змін, що відбуваються у світі: від непорозуміння в підходах до вирішення екологічних проблем, аж до повного їх ігнорування чи спрощення, до формального виконання низки загальних вимог. Внаслідок цього виникає все більше явних і неявних обмежень для українських виробників на міжнародних ринках.

Корпоративна стратегія з урахуванням екологічної складової включає: розробку екологічної політики компанії, систему екологічного менеджменту і маркетингу. Екологічна політика базується на використанні високих екологічних стандартів, відповідальності за весь виробничий процес, пред'явлення високих екологічних вимог до

постачальників і продавців продукції підприємства; застосування екологічного аудиту; відшкодування за нанесення екологічних збитків.⁹ Попереднім етапом розробки екологічної політики є складання екологічної оцінки підприємства. Перевагою екологічної оцінки є врахування і можливість поліпшення екологічних показників підприємства, що дозволяють випередити конкурентів, збільшити ефективність і зменшити витрати виробництва. Для отримання вигоди від оцінки необхідно, перш за все, використовувати одержану інформацію для організації системи менеджменту і екологічного маркетингу.

Система екологічного менеджменту прямо пов'язана з регуляторною оцінкою показників діяльності фірми й екологічним аудитом. Екологічний аудит для компаній означає можливість контролювати екологічні показники, на основі яких інвестиційні компанії приймають рішення про капіталовкладення в підприємство. З метою підготовки українських підприємств до жорстких правил міжнародної торгівлі, Держкомстат України першим серед країн СНД підготував міжнародні стандарти (ДСТУ)-ISO 14000, 14004, 14010, 14011, 14012, які встановлюють загальні правила управління навколишнім середовищем, принципи і процедури екологічного аудиту та кваліфікаційні критерії¹⁰. Спостерігається значне та постійне зростання на світовому ринку європейських, американських і азійських компаній, які приймають зобов'язання та здійснюють необхідні кроки щодо створення та сертифікації систем екологічного управління.

Забезпечення екологічної безпеки зменшує екологічні ризики, орієнтує підприємство на мінімізацію витрат а також сприяє притоку екологічно орієнтованих міжнародних інвестиційних ресурсів.

Відомо, що більшість країн перехідної економіки оголосили про своє прагнення лібералізувати зовнішньоекономічну діяльність й інтегруватися у міжнародний торговельно-економічний простір на правах членів ВТО з тим, щоб сприяти збільшенню конкурентоспроможності та зростанню їх експортного потенціалу. Однак очікування претендентів на членство у ВТО необхідно зіставляти з адекватною оцінкою реальних передумов і ступенем готовності до цього шагу. Необхідна аналітична оцінка відповідності виробників цих держав вимогам, які висуваються до потенційних членів. Екологічні інструменти, що використовуються ВТО підрозділяються на інструменти адміністративного регулювання, економічні й інформаційні.¹¹

Реагуючи на зміни економічної кон'юнктури більш ефективно, малий бізнес швидше пристосовується до нових умов, є джерелом інновацій, сприяє швидкому розвитку НТП і підвищенню конкурентоспроможності продукту на ринках. Малий бізнес є важливим чинником реформування у перехідних економіках, що визначає його актуальність для нашої країни в спектрі нової державної стратегії. Від розвитку підприємництва залежить функціонування вітчизняного товаровиробника, створення внутрішнього ринку товарів і послуг.

У ринковій економіці місце і роль підприємництва визначається його функціями і внеском у суспільний розвиток. Великий вплив на темпи соціально-економічного розвитку справляють масштаби кінцевого попиту, які, в свою чергу, залежать від рівня доходів та заощаджень населення, а також величина сальдо торговельного балансу, обсяги і структура експорту, валютний курс – тобто чинники, які характеризують конкурентоспроможність національної економіки.

Українська економіка на 2/3 залежить від експорту. Структура товарних потоків між Україною і ЄС неоднорідна. Європа експортує до нас переважно високотехнологічну продукцію, у той час як український експорт у країни ЄС – це, головним чином, продукти первинної обробки, які у більшості випадків не відповідають міжнародним екологічним

стандартам якості та виробництва. Україна експортує сировину, водночас імпортує товари, які здатна виробляти сама на конкурентоспроможному рівні.

Нинішній етап суспільного розвитку визначається активізацією соціальних чинників економічного зростання, насамперед тих, що відповідають за процес формування людського капіталу. Підвищення життєвого рівня населення (частка населення, що живе за межею бідності, співвідношення середнього доходу на душу населення і прожиткового мінімуму, коефіцієнти диференціації доходів населення, ступінь забезпечення продуктами харчування та їх цінова доступність).

Розвиваючи цивілізовану конкуренцію, сприяючи якісному зростанню технологічного рівня в ході трансформації суспільно-економічних систем, малий бізнес засвідчив свою важливу соціальну роль як джерело зайнятості та формування нового соціального прошарку підприємців-власників, а також становлення середнього класу. [12] У сфері підприємництва здійснюється більша частина інновацій, що сприяє науково-технічному прогресу, формуванню середнього класу як визначного фактору соціальної та політичної стабільності суспільства. 13

В Україні сектор малого підприємництва ще не відіграє в національній економіці такої важливої ролі, як в економічно розвинутих країнах, не розвивається достатньо для того, щоб забезпечити загальне покращення економічної ситуації в країні та розвиток економічної структури в цілому. В промислово розвинутих країнах малий бізнес виробляє значну частину ВВП (у середньому до 70% по країнах ЄС, 61% – в Японії, 40% – у США); забезпечує робочими місцями більшість працездатного населення (72% у середньому по країнах ЄС, 78% – в Японії, 75,3% – у Південній Кореї, 73% – в Італії, 54% – у Франції і США). В світовій економіці функціонує велика кількість малих підприємств, фірм і компаній. Наприклад, в Індії – більше 12 млн., в Японії – 9 млн., у Великій Британії – 3,7 млн., у США малий бізнес надає близько половини приросту ВВП і дві третини приросту нових робочих місць [14].

За кількістю малих господарських суб'єктів Україна катастрофічно відстає від більшої частини економічно розвинутих країн. Різниця у показниках розвитку малого бізнесу в різних країнах обумовлена розбіжністю часток малих підприємств у загальній їх кількості. Так, ця частка в Україні становить лише 27,1% у порівнянні з Великобританією та Францією, де вона змінюється від 94% до 99,9% відповідно. Це при тому, що кількість діючих малих підприємств в Україні за останні роки зросла більш ніж у п'ять разів (з 47084 у 1991 році до 253791 на 01.01.2003 року). В Україні в сфері малого бізнесу працює більш 17% загальної кількості зайнятих, формується близько 8% ВВП та 7,3% виробленої продукції країни. У 2002 році 6,6% усіх малих підприємств України було зосереджено у Дніпропетровській області, що на третьому місці після м.Київ (14,5%) та Донецької області (10,6%). [13] Головними інструментами в сфері функціонування малого бізнесу можуть стати державна підтримка, що передбачає правове, фінансове, інформаційне забезпечення відносно екологізації; а також через лізинг, франчайзинг, венчурне фінансування, міжнародну допомогу, самоорганізацію та кооперування різних за розмірами суб'єктів господарювання на засадах взаємодоповнення, пільгове оподаткування, форми забезпечення ресурсами з метою підвищення конкурентоспроможності національного товаровиробника. В умовах дестабілізації економіки, обмеження фінансових ресурсів насамперед суб'єкти підприємництва, що не потребують великих стартових інвестицій, спроможні найшвидше та найефективніше розв'язати проблеми демонополізації, приватизації та роздержавлення економіки, стимулювати розвиток економічної конкуренції.

Посилення конкуренції в глобальному економічному просторі вимагає значного підвищення стратегічної конкурентоспроможності національних виробників, що можливо

за умови забезпечення формування конкурентного середовища з пріоритетним розвитком науки, створенням високих технологій та підготовкою і стимулюванням кваліфікованих кадрів. Тобто необхідно змінювати структурні пріоритети розвитку економіки. Закон України “Про наукову та науково-технічну діяльність” передбачає щорічні видатки на науку не менш як 1,7 % ВВП. Частка обсягів фінансування науки за рахунок державного бюджету за останні десять років не перевищувала 0,5 % ВВП [15], в той час, як європейські країни щорічно витрачають на науку 3-7% ВВП. Рівень фінансування науки в ЄС, куди так прагне Україна – не менше 2,5% ВВП.

Інтелектуальний капітал країни оцінюється за індексом людського розвитку, який враховує очікувану тривалість життя, рівень освіти та добробут населення. Індекс людського розвитку розраховується експертами ООН, відтворює становище певної країни у світовому людському розвитку і відповідає реальному обсягу ВВП на душу населення в доларах США за паритетом купівельної спроможності. За граничне значення достатнього для високого рівня добробуту приймається показник ВВП на душу населення, який у 1995 році в цілому в світі становив 5990 доларів США [16]. У щорічній Програмі розвитку ООН (ПРООН) індекс людського розвитку заслуговує найбільшій увазі, оскільки в умовах глобалізації, трансформації суспільства людські ресурси розглядаються як першочерговий чинник ефективності виробництва, досягнення конкурентоспроможності національної економіки наряду з матеріальними і фінансовими ресурсами.

Розвиток людського капіталу є тривалим процесом, який до того ж не характеризується швидкою окупністю здійснених вкладів. Проте нині він вважається найперспективнішим джерелом прогресивних соціально-економічних перетворень [3].

Витрати держави на розвиток людського капіталу насправді є вигідним вкладенням, що приносять прибуток від збільшення суми наукових знань, відкриттів та професійних навичок робочої сили. У сучасному суспільстві висококваліфіковані працівники з виду ресурсів перетворилися на один з провідних факторів економічного зростання і сталого розвитку. За оцінками Світового банку людські ресурси є визначальним елементом у багатстві більшості країн, на який припадає близько 76% багатства в Північній Америці, 75–78 % – у Латинській Америці, 78% – у Східній Азії, 65% – у Південній Азії та 69–71% – в Африці. В той же час, частка інфраструктури переробних підприємств становить менше 15% багатства в багатьох країнах, що розвиваються, лише 20% – у Північній Америці і 28% – у Західній Європі.[17]

Є й інші чинники, більшість з яких пов'язана з недостатнім обсягом інвестицій у вітчизняну економіку. Згідно з дослідженнями, проведеними Європейським банком реконструкції та розвитку, серед 26 країн з перехідною економікою за сукупними прямими іноземними інвестиціями на душу населення Україна займає 24 місце, випереджаючи тільки Таджикистан і Білорусь. Для порівняння, в Угорщині щорічно залучається в середньому 1000 USD прямих іноземних інвестицій на душу населення, в Чехії – 400, Естонії – 320, Польщі – 110, Україні – 102. Найбільш інвестиційно привабливими в Україні залишаються оптова торгівля та посередництво у торгівлі (16% від загального обсягу інвестування), харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів (16%), машинобудування (8,8%), фінансова діяльність (8,1%), транспорт (7,2%). Тобто, інвестиції, що залучаються в економіку України, спрямовані, в основному, в ті сфери діяльності, де можливе швидке обертання та отримання прибутку, а також в інші сфери діяльності у розрахунок на дешевизну кваліфікованої робочої сили. На жаль, сучасні потоки інвестицій практично не залучаються до процесів екологізації виробництв. Така ситуація є досить погрозливою не тільки у контексті забезпечення конкурентоспроможності, але і взагалі для економіки країни.

Подібні факти свідчать про низьку ефективність української економіки, але одним з головних критеріїв готовності вступу до ЄС є здатність витримувати конкурентний тиск в єдиному Європейському економічному просторі. Тому проблема конкурентоспроможності є ключовою передумовою для Євроінтеграційного курсу України.

Ми зосередили увагу тільки на деяких аспектах підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника. У цій сфері досліджень постійно генеруються нові ідеї та підходи, формується нова тенденція у сфері конкурентних відносин і українські товаровиробники повинні враховувати міжнародні стандарти якості, насамперед щодо екологізації. Саме висока конкурентоспроможність національного товаровиробника здатна закласти основи економічного зростання країни і добробуту нації.

Література:

1. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії. Львів, ЛНУ имени И. Франко, 2001, 240 с.
2. Постанова ВР України “ Про основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” // Відомості ВР України. – 1998. - № 38-39.
3. Шубравська О.В. Основні індикатори та ризики соціально-економічного розвитку України//Актуальні проблеми економіки. – 2005. - №8. – с.25.
4. Швиданенко О.А. Сучасні критерії конкурентоспроможності: ефективність та інноваційність. // Актуальні проблеми економіки. – 2003. - №8. – с.145.
5. Шнипко О.С. Науково-технічна політика і її роль в підвищенні конкурентоспроможності економіки України. // Актуальні проблеми економіки. – 2006. - №1. – с.178-184.
6. Цирель С. Экономический рост и информационные технологии: компаративистский подход // Вопросы экономики. - 2004. - №11. – с.93-98.
7. Виноградов О.А. Методи аналізу конкурентоспроможності впровадження інновацій на засадах маркетингу. // Актуальні проблеми економіки. –2006. - №1. – с.65 –73.
8. Єременко І. Ф. Комплексна система управління інноваційними процесами. // Актуальні проблеми економіки. - 2005.- №6.- с. 95-99.
9. Экологический менеджмент / Пахомова Н.В., Эндрес А., Рихтер К. – СПб.: Питер, 2003. – 544с.
10. Сабадаш В.В., Беспалов О.В. Міжнародні стандарти в сфері екології та якості: основні поняття та проблеми впровадження // механізм регулювання економіки. – 2003. - №3. - с.167 – 177.
11. WTO, General Agreement on Tariffs and trade, 1994; WTO . Agreement on technical Barriers to Trade, 1994; WTO. Agreement on Sanitary and phytosanitary measures, 1994.
12. Шпак В. І. Розвиток малого підприємництва в Україні. – К. : МАУП, 2003. – с.45-61.
13. П'ятницька Г. Роль малого бізнесу в процесі розбудови національної економіки та підходи до розв'язання основної суперечності його розвитку. // Економіст. – 2004. - №9. – с.38-41.
14. Чижиков Г. Роль Донецької торгово-промислової палати в розвитку малого підприємництва. // Економіст. – 2005. - №6. – с. 50-54.
15. Матеріали до доповіді міністра освіти і науки на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України. Підвищення ефективності вищої освіти – визначальний чинник зростання соціально-економічного потенціалу держави.// Освіта України. – 2006. - №13. – с.2-9.
16. Долішній М.І., Садовая У.Я., Семів Л.К. Глобалізація та її регіональні виміри.// Регіональна економіка. – 2002. - №3. – с.7.
17. Глобальные изменения и устойчивое развитие: важнейшие тенденции. Доклад Ген. Секретаря ООН 20 янв. 1997 г./ Комиссия по устойчивому развитию - Нью-Йорк: ООН, 1997.

*Рекомендовано до публікації
д.т.н., проф.Сазонцем І.Л. 14.03.06*

*Надійшла до редакції
23.02.06*